

Cigány tanulók az általános iskolákban

(Egy empirikus vizsgálat tapasztalatai)

FORRAY R. KATALIN – HEGEDŰS T. ANDRÁS

Az alábbiakban összefoglaljuk néhány olyan tapasztalatunkat, amelyeket egy fővárosi kerületben gyűjtöttünk a közelmúltban a kőbányai önkormányzat Emberjogi és Kisebbségi Bizottsága megbízásából. A kutatás fő eleme a valamennyi hetedikes számára készült kérdőív és az általuk írott fogalmazások voltak, amelyeket interjúkkal egészítettünk ki. Itt csak a kutatás főbb eredményeit ismertetjük (a részletes jelentés a Kőbányai Önkormányzatnál és az Oktatáskutató Intézetben tekinthető meg). A kutatás nemcsak a cigány gyermekekre, hanem más etnikumokra is kiterjedt. Itt azonban csupán a hangsúlyosan kezelt kérdésről, a cigány gyermekek iskolai helyzetéről lesz szó.

Az etnicitásról

Az etnikai hovatartozás kérdését nemzedékek során át egyénileg a félelem, társadalmilag a diszkrimináció kísérte, majd a hivatalos közöny övezte. Természetes, hogy máig sem sikerült feloldani a görcsöket: tabuk, cenzúra és öncenzúra állja útját a tudományos és a gyakorlati vizsgálatnak.

Ez indokolhatja, hogy a felkeresett iskolák egyike kereken megtagadta az ilyen kényes kérdésre irányuló vizsgálatban való részvételt, egy osztályfőnök névtelen levélben tiltakozott a kérdésfeltevés ellen, az egyik osztályban több hetedikes írta fogalmazás helyett a nyilván sugalmazott mondatot: „nem gyerekekre tartoznak az ilyen kérdések”. És ez a magyarázata egy további kutatási eredménynek is. Alig néhány százaléknyi volt a többszáz hetedikes között, aki magát valamely magyarországi kisebbségi népcsoporthoz sorolta – beszámítva még a származás tudatát is –, a barátok között viszont meglepően magas (az említések majdnem fele!) a különböző etnikumokhoz tartozók aránya. Tehát beszédtema az etnikai hovatartozás, ám „nem illik”, esetleg szégyenletes (?) ezt önmagunkról bevallani.

Az érdeklődés felületi vagy felületes, mert nagyfokú tájékozatlanság jellemzi nemcsak az általános iskolásokat, hanem még a gimnazistákat is a hazánkban élő népcsoportokról, nemzetiségekről. Még pusztá létüket, nevüket is alig ismerik, fogalmuk sincsen történetükről, létszámukról, területi elhelyezkedésükről, iskolázási lehetőségeikről. A cigányság belső megosztásáról, nyelvéről, kulturájáról gyakorlatilag semmit nem tudnak.

Mindez együtt jelentkezik a növekvő etnikai feszültségekkel, különösen a cigányellenességgel, s féltő, hogy fokozódik a cigányság félelem által gerjesztett elzárkózása, agresszivitása is. Van nyoma az idegenellenességnek is, a bevándorlókkal szembeni türelmetlenségnek. A bőrszín jelentősége fokozódik: ez szolgál a cigányok azonosítására, általában az etnicitás kérdése e körül kristályosodik ki. A nem-fehérek között egyedüli kivételnek a kínaiak tűnnek: velük kapcsolatban csak pozitív vélekedésekkel találkozunk. Jobban megosztanak a nézetek a szomszédos országokból érkezett – magyar vagy nem magyar etnikumú – bevándorlókkal szemben. Ezzel is összefüggésben a „skinhead-problematika” rendkívül erősen él a tanulók között, heves elutasítással és rokonszenvvel egyaránt lehet találkozni.

A hetedikeseiktől kapott írásos anyagok azt jelzik, hogy idegenellenesség, cigányellenesség a tanárok között is előfordul. Természetesen nem lehet kötelezővé tenni, hogy bárki szeressen egy népcsoportot. Azt azonban elő lehet és elő kell írni, hogy munkája során, nyilvánosság (különösen tanulói nyilvánosság) előtt ne ellenséges vagy előítéletes nézeteket. Ez egyszerre alkotmányos és etikai kérdés. Riasztó példa, hogy egy állampolgári ismereteket oktató tanártól hallották tanítványai: „A zsidókat nagy orrukról lehet fölismerni”.

A társadalmi, gazdasági bizonytalanság, az orientációs minták megkérdőjelezése, a jövő körvonalainak homályossága egyik legfontosabb összetevője és oka a mássággal szembeni türelmetlenségnek, intoleranciának. Ez adatainkban is tükröződik: összefüggés mutatkozik a tanulók, valamint az iskola társadalmi helyzete és az általános attitűdök között. Az ellenségképek az a lényege, hogy a társadalmi, politikai, gazdasági nehézségek okaiként nem társadalmi folyamatok, hanem egyes embercsoportok jelennek meg. A bünbakképzés sajátossága, hogy az emberek mindennapi életük nehézségeinek okát nem a társadalomban, hanem egyes feltűnő, másnak látszó embercsoportokban keresik. Különösen feltűnő a cigányság kriminalizálása, azaz jellemzően gyakori említése különböző bűntettek összefüggésében.

Égetően szükséges annak tudatosítása, hogy minden olyan társadalmi-politikai helyzetben, amelyet az átalakulások nyomán törvényszerűen jelentkező bizonytalanság jellemez, a rasszizmus sokak számára jelent „biztos” magyarázatot. Politikaként, ideológikaként ma kevésbé jelent veszélyt, annál inkább társadalmi jelenségként, a mindennapi élet filozófiájaként megjelenő formájában veszélyes. A családok rossz szociális helyzete, a munkanélküliség és az alacsony képzettség együttesen hajlamosíthat az efféle bünbakkeresésre.

Együtt vagy külön?

A helyi cigányságra ugyanaz érvényes, mint a többi népcsoportra: töredékük ért vagy beszél ősei nyelvén (cigányul). Csekély sikert jósolnánk ilyen körülmények között az olyan iskolai programnak, amely a nyelvtanítást tenné középpontjába. Nyelvi foglalkozások azonban érdemes szervezni nem föltétlenül a cigány nyelv tanulása – kiváltképpen nem „iskolaszerű” elsajátíttatása –, hanem megismertetése és az elismerés deklarálása céljából. A cigány nyelv oktatásával kapcsolatban az is indokolja a mértéktartást, hogy a cigányok szegregálását sokan éppen önálló nyelvükre hivatkozva tartanak szükségesnek.

A cigányság mint kultúrateremtő népcsoport iskolai megjelenítésére számottevő igény mutatkozik. Kiemelkedően fontos, hogy a cigányság az iskolákban is vállalhassa ezt. Ez a feladat nem hárulhat csupán azokra az iskolákra, ahol nagyobb számban tanulnak cigány tanulók. Mindenhol lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a cigány kultúra bemutatkozzék. A cigányellenes előítéletek mennyisége és intenzitásuk ugyan iskolánként nagy mértékben különbözik, de minden tanuló állást foglal „cigányügyben” valahogyan. Eltérően más magyarországi etnikai kisebbségtől – elsősorban az nemzetiségektől – a cigányok többsége személy szerint azonosítható. Ez akadály a asszimilációnak (beolvasásnak a felismerhetetenségig), és mindenkit kényszerít arra, hogy állást foglaljon velük kapcsolatban. A pozitív attitűdök kialakításában – a cigányság „öngyűlöletének”, megbélyegzettségének leépítését beleértve – elengedhetetlenül fontos megismerésük és megismertetésük. Annak felismerését és felismertetését kell célul tűzni, hogy a saját kulturális hagyomány nem kizárólagos értékű: minden társadalomnak, társadalmi csoportnak megvan a saját kulturális öröksége, s ezek nem helyezhetők el hierarchikus szerkezetben, alá-fölrendeltségben.

Az iskolák összetételének, programjainak, „ideológiáinak” függvényében egyaránt lehet szó a tanórai foglalkozásokon belüli és tanórán kívüli programokról. Lényegesnek azt látjuk, hogy minden iskolás találkozzon pozitív cigányképpel. Az elvontan humanista, antirasszista beállítódásuk számára tapasztalati alapot, maguknak a cigányoknak önbecsülésük növelését, továbbá legalább a nyílt cigányellenesség csökkentését – ezzel az etnikai jelmezű konfliktusok kizárásáért – szolgálják az ilyen programok.

Az egyes iskolák vizsgálata alapján kiemeljük, hogy a cigányok iskolánkénti becsült száma nincsen kimutatható összefüggésben a cigányellenes megnyilatkozások élességével, gyakoriságával. A gyerekek kétötöde a cigányok és nem cigányok közös osztályokban szervezett oktatását javasolja, illetve a tanítási órákon kívül szervezett közös programokat látna szívesen. Az így nyilatkozóknak a fele egymás megismerését tekinti egyik kiemelkedő iskolai célnak: a multikulturális oktatás lehetőségére mutatnak ezek a megfogalmazások. Példaként idézünk egy-két szép mondatot, amelyek azt is bizonyítják, mennyire megértőek tudnak lenni a kiskamaszok másokkal, cigány társaikkal szemben: „Fontos lenne az is, hogy beszéljessünk a cigány gyerekekkel, önbizalmat adjunk, hogy ne érezzék alsóbbrendűnek magukat!” „Megpróbálnám őket nem cigány gyerekekkel összeharatóztatni, hogy megismerjék egymás természetét, kultúráját.” „Aki nagyon szegények, mert a munkahelyeken nem fogadták be őket, mert cigányok, azoknak segítyt adnék. Ne csak mindig tanuljanak és szomorúak legyenek, mert a magyar gyerekek nem fogadják be őket”.

Önmagában örvendetesen magas lenne ez az arány, ha nem kellene arra utalnunk, hogy az összes – nem válaszoló – hetedikes számára a jobbik esetben is közömbös cigány kortársai (iskolai) helyzete. Így is érdemes azonban hangsúlyozni, hogy a legnépesebb azoknak a tanulóknak a csoportja, akik nyitottak cigány társaik irányában.

Az előbbiekhöz viszonyítva féltannyian vannak, akik külön osztályba járatnák a cigányokat, de nem zárják ki a közös programok lehetőségét. Az ilyen megoldást preferálóknak nem kívánják ugyan valamennyi iskolai tevékenység közös szervezését, de hajlandók legalább iskolatársnak elfogadni a cigányokat. Például: „A cigányokat egy vagy több osztályba összeraknám. Délutánonként szakköröket és vetélkedő ünnepeket szerveznék, ahol megismernék egymást.”

Ugyanennyien létesítenék külön iskolát a cigányoknak, lehetetlenné tennék vagy egyenesen tiltanák a „fehérekkel” való kapcsolatokat. Akad néhány cigány tanuló is, akik a cigány tanulók védelmében javasolnák az elkülönítést. Ez az elzárkózó attitűd társadalmilag ugyan kevésbé veszélyes, mint a kizárás, de korántsem üdvözlendő: a távolságot nem csökkenteni, hanem növelni törekszik. A cigányok külön iskolában való szegregálása rendszerint azt fejezi ki, hogy az illető a teljes térbeli elkülönítést helyesli. Például: „Külön épületbe helyezném őket, és az osztályokba csak cigányokat raknék. Az iskolai rendezvényeken nem jelenhetnének meg, az övüket külön épületben rendezném.” Szélsőséges cigányellenességet (a cigányok elkergetését az országból, kiirtásukat stb.) a válaszolóknak mintegy 2%-a képviselt. Ez az arány természetesen alacsony, ám veszélyessége annál nagyobb: nem számosságuk, hanem hatásuk miatt. Aligha tévedünk, ha feltételezzük, hogy a teljes térbeli szegregációt követelők alkotják a tömegbázist a szélsőségesek számára. Ez együtt már számban és arányban sem csekély: csaknem minden ötödik hetedikest jelenti.

Antirasszizmus és „cigányiskolák”

Azok az iskolák, ahol szélsőséges cigányellenességgel egyáltalán nem, elutasító véleményekkel is ritkán találkozunk, két csoportba sorolhatók.

a) Az egyenletesen jó tanulmányi teljesítményt nyújtó, társadalmi összetétel szempontjából magasabban kvalifikált szülők gyermekeit vonzó iskolák, illetve olyan iskolák, amelyek vonzáskörzetében nem történtek nagyobb mértékű változások. Jellemző iskolai ideológia a nagyobb, a több párhuzamos osztállyal működő iskolákban, hogy nem törekednek a tanulók képességei szerint „jó” és „gyenge” osztályokat létrehozni. Feltételezhető, hogy a toleráns iskolai klímához hozzájárul az integratív megoldások keresése az iskola szervezésében. Ilyen iskolákban nincsen „cigányprobléma”, és nem is azért, mert kevés vagy nincsen cigány tanuló. A gyerekek nagy része el tudott képzelni olyan iskolát, ahol sok a cigány tanuló, voltak javaslatuk a támogatásra, tehát foglalkoztatja őket is ez a probléma. A tanulók otthonról hozott toleráns nézetei és magatartását az iskolai közösségek erősítik, támogatják. Ezekre az iskolákra támaszkodni lehet, mint „innovációs központokra”, hogyha a kerület iskolái között – nemcsak tanárai, hanem tanulóik között is – szerves, gyakori kapcsolatok fejlődnének ki.

b) A „cigányiskolák” képezik a másik csoportot. Közös jellemzőjük, hogy tanulóiknak viszonylag nagy és növekvő hányada cigány, a tantestületek és a tanulók számára is megszokott, természetes helyzet az együttélés, együtt iskolázás. Bár a tanulók családjainak többsége igen rossz anyagi körülmények között él, nagy mértékű a munkanélküliség, ezekben az iskolákban kevésbé jellemző a bűnbakkeresés a társadalmi-gazdasági problémák értelmezésére.

Modellszerűen kétféle eljárással találkoztunk, amelyekhez hasonlóak nyilván sokfelé vannak szerte az országban.

Az egyik iskola tudatosan keresi az olyan módszereket, amelyekkel a cigány tanulók önbecsülését növelheti. A cigány kultúra ápolásának igen különböző, adaptív, ötletes megoldásaival kísérletezik, bevonva a munkába külső segítőket és külső finanszírozókat (táncsoprot, „gitársuli”, szoros kapcsolat a Roma Ifjúsági Klubbal, nyári táborok stb.). Ha valahol, akkor itt elképzelhető cigány nyelvi oktatás is, mert bár kevesen ismerik a nyelvet, élénk az érdeklődés a saját kultúra iránt. Az iskola vezetése és tantestülete tudomásul veszi, hogy a tizenéves lányok csoportjukban már szinte felnőttnek számítanak, hogy az iskola számukra a társadalmi élet fontos színtere: ezért a szokatlanul igényes öltözködés, a smink. Nem kényszer a levetkőzéses testnevelésórán, a nagyobb fiúk – nagyjából a 12 éven felüliek – megkapják azt a tiszteletet, amelyet ők „felnőttként” igényelnek. A pedagógiai program kialakításában természetesen döntő az iskolavezetés és a tanárok személye, érdeklődése. Tény azonban az is, hogy az itteni cigányság szervezettebbnek és öntudatosabbnak tűnik, arányuk legmagasabb a kerület általános iskolái között. A beiskolázási körzet, különösen a bérkaszárnnyák lakóit a kerület más részeiben félelemmel elegy lenézésel emlegetik. Ez a megbélyegzettség is hozzájárulhat ahhoz, hogy erősödik a „mi-tudat”, és növeli az összetartozás érzését. Igen fontos, hogy az összetartozás egyik eleme az iskola működése lehet. A programok ilyen súlyozása is okozhat problémát, amelynek megoldása nagy pedagógiai érzékenységet kíván. Legfontosabb az a kérdés, hogyan lehet egyenlő esélyeket adni a szociálisan hasonló helyzetű, de nem cigány gyerekeknek. A szerintünk legkedvezőbbnek ítélt integrált eljárások – a cigányok szükséges pozitív diszkriminációja mellett is – azt jelentenék, hogy a nem cigányok is vegyenek részt cigány-programokban, amennyiben ezt igénylik. A cigány kultúra ápolását – hasonlóan más népcsoportokéhoz – nem kell föltétlenül a származás vagy etnikai hovatartozás alapján történjen. Tudjuk, hogy erről nem kizárólag az iskola dönt, hanem a finanszírozó szervezetek. Ha szükséges, velük szemben is nyíltan érdemes vállalni, hogy a cigányság jobb megismerésére törekvő nem cigányok is részt vegyenek programokban.

Problémát jelenthet az is, ha a homogén cigány iskola alakulna ki. Ez legitimálná a cigányság teljes szervezeti és térbeli elkülönítésének lehetőségét és jogosságát. Már rövid távon is számítani kellene arra, hogy a cigányság bezárkózása, gettóizálása fokozódik, és megnehezül az egyenrangú társadalmi beilleszkedés. Ám nem utasíthatjuk el teljes egészében a cigányoknak szervezett, őket támogató iskola gondolatát két okból sem. Egyrészt kialakulhatnak kényszerhelyzetek, amikor a társadalmi környezet nem cigány lakosságra egyszerűen kivonul az iskolából. Másrészt mind elméletileg, mind a gyakorlatban lehetőség van arra, hogy gyors ütemű fejlődés (pl. magasabban iskolázott cigány társadalmi rétegek) forrása legyen az ilyen iskola. A pedagógiai-szervezeti elkülönítést (még szelektív formájában is) azonban legfeljebb a serdülőkortól látjuk indokoltnak. Lehetőség szerint arra kell törekedni, hogy az etnikai heterogenitás fennmaradjon a cigányság iskolai számbeli túlsúlya ellenére. Ez kényes és nehéz oktatáspolitikai és pedagógiai feladat megoldását jelenti az iskolaválasztás szabadsága mellett. A nem cigány tanulóknak juttatott támogatások okos rendszere segíthet ebben.

A másik iskola eltérő utat választott. Ebben az iskolában a cigány tanulók aránya jelentősen alacsonyabb, mint az előbbiben (30 % körüli), tehát dominanciáról nem beszélhetünk. Itt a hangsúly a családok hasonló társadalmi helyzetén, az ebből eredő szociális és kulturális problémákon van. A tanórai pedagógiai munkát ebben az iskolában is széles körű külső kapcsolatokkal támogatják. A feltűnően gyakori beszédhibák korrigálására hentege egyszerű logopédus foglalkozik a gyerekekkel. A tervek szerint a következő tanévben két első osztályt indítanak: a beszédhibások intenzívebb logopédiai foglalkozásokban vennének részt.

A lakótelepen a fokozódó elszegényedés miatt egyre gyakoribbak a bűncselekmények: lopások, autófeltörések. Ezért intenzív a kapcsolat a rendőrséggel, tervezik bevonásukat az ismeretterjesztésbe is, hogy a gyerekek tisztábban lássanak a büntetőjogi felelősség kérdéseiben. A szociális segélyezés mellett karitatív tevékenységet vállalt az egyik párt is az iskolában. A családvédelemnek is nagy szerepe van a családi körülmények és különböző személyiségzavarok miatt. Sikerült két szakembert megnyerni – az egyikük pszichológus. Hozzájuk szívesen fordulnak a gyerekek.

Az iskolai klub új kezdeményezés: eredeti fő célja a „magas” kultúra ápolása volt (filmvetítés, azt követő beszélgetések), de ez kevésbé népszerű. Nagyon kedveltek a diszkók, amit a gyerekek szerveznek.

Ez az iskola pedagógiáját úgy szervezi, hogy nem vesz tudomást a gyerekek etnikai hovatartozásáról, hanem a társadalmi réteghelyzet azonosságára épít. A társadalmi (szociális, iskolázottságbeli, anyagi, lakóhelyi stb.) különbségek nem etnicitás szerint szerveződnek. Közös jellemző a társadalmi (és iskolai) beilleszkedés miatt különböző szintű zavarok gyakorisága. Az iskola vezetése és tanárai a helyzeten igyekeznek javítani, ez a pedagógiai cél. A sportrendezvények, rajzversenyen való részvétel, az iskolai klub is a tanulók összességét integrálja. Az iskolai munka eredménye is az etnikai béke: a közös nyomorban és a közös sikerekben másodlagos, kinek milyen a bőrszíne. Nem az iskola, hanem az iskolán kívüli élet kegyetlen valósága, hogy a fodrásznak jelentkezett fiút sötét bőre miatt nem vette fel a mester!

A programok invenciózusak, a pedagógusok és a gyerekek lelkesek, ám a fenti példa jelzi, hogy az iskola nem maradhat békés sziget, amely egyszerűen nem vesz tudomást tanulóit etnikai hovatartozásáról. A csoportbeszélgetésen egymás mellett ült cigány és nem cigány, de egy sorral előbb egy skinhead is. Igaz, csak „divat-skin”, de az igaziak egy csoportja megítélte néhány cigány gyereket pár hete. A cigányok és nem cigányok barátkoznak egymással, de csak a cigányok tudják, hogy ők „muzsikusok”, és ezért beszélnek megvetéssel az oláh cigányokról. („Vagy nagyon szegények, vagy gazdagok, de mind lop, mint a szarka” – visszhangozzák az ismert előítéletet.) Nem beszélgetnek mással ilyen kérdésekről, „talán mert szégyellik, hogy cigányok” – mondta egyik kislány. A „ki a cigány közületek” kérdésre alig jelentkeznek, de mindenki – tanár és diák – számon tartja, ki valóban cigány közöttük. Néhányan járnak a Roma Ifjúsági Klubba, de csak cigányok, barátaikat nem viszik.

Nyilván nincsen arra szükség és igény – az iskola koncepciójával is ütközne –, hogy külön programokat szervezzenek a cigányok számára. Ám szükség lenne arra, hogy a közös programok kiegészüljenek olyanokkal, amelyek elismertnék a cigányság kultúráját, fokoznák önbecsülésüket: például az iskolai klubban szervezett cigány délután, rendszeresen hallgatott cigány népzene. Azokat a szomorú tapasztalatokat, amelyekben cigány gyerekek cigányságuk miatt részesülnek (a pályaválasztásban, az utcán, diszkóban – tehát az iskola védett falain kívül) éppúgy fel kellene dolgozni, ahogyan a családi körülmények ziláltságából eredő személyiségzavarokat, a beszédhibákat, a deviáns viselkedésmódokat. Két dolgot tartunk lényegesnek: legyen szó a cigányokról, és ez mindenki számára legyen hozzáférhető. Így nem jár elkülönítéssel, nem érezhető megbélyegzésnek. Az iskola részt vesz tanítványai mindennapi életében, ha akarná sem tudná elkerülni a tanulók iskolán kívüli magatartásának kontrollálását. A gyerekek életének elidegenített része, hogy cigányok, vagy hogy cigányokkal járnak egy osztályba. Ezért szükséges, hogy a pedagógiai programba is bekerüljön ennek elfogadása.

A rasszizmus talaja

A rasszizmus, a cigányellenesség, különösen szélsőséges formákban ismét néhány tipikusnak talált helyzetben jelentkezik.

a) Azokban az iskolákban találkoztunk az átlagosnál gyakrabban cigányellenességgel, ahol a cigányok aránya (függetlenül létszámuktól) rövid idő alatt érzékelhetően növekedett.

Ezt tapasztaltuk azokban az iskolákban, amelyek környékére az utóbbi években települtek cigány családok. A cigányellenesség oka ilyen esetben az, hogy a cigányságról

alkotott negatív kép beépül az iskola – pedagógusok és tanulók – önértékelésébe: úgy érzik, önhibájukon kívül kerültek olyan helyzetbe, hogy maguk is megbélyegzetté válnak. Az iskolának nincsen gyakorlata a cigány gyerekek oktatásában, a tanulók és pedagógusok egy része fenyegetőnek érzi a cigányok jelenlétét. Ugyanezekre az iskolákra – mintegy válaszul a rasszista nézetekre – jellemzők az aktív, harcosan antirasszista nézetek is. („Kiirtanék minden fajgyűlölőt!” – az egyik tanuló megfogalmazásában az antirasszizmus militáns formájával találkozunk.)

b) A nagy lakótelepi iskolák szinte mindegyikében előfordul szélsőséges cigányellenesség és elutasítás. Itt az okot a lakótelepi életformában és az iskolák nagy létszámában kereshetjük. A lakótelepek anonimitása, a szociális kontroll kisebb lehetősége, egyúttal a deviáns vagy devianciára hajló kortárs csoportok, „bandák” szerveződése viszi be az iskolába ezeket az attitűdöket. Jellemző, hogy az ilyen nézeteket képviselők az iskolán belül is egy-egy osztályban tömörülnek. A cigányellenesség, a rasszizmus egy-egy osztály, csoport szubkulturájának eleme. Ezek az osztályok az iskolán belül is lenézettek, alig van kapcsolatuk az „elit” osztályok nyitott, humanista nézeteket valló diákjaival.

Szám szerint nem bizonyíthatjuk, azonban találtunk arra utaló jeleket, hogy a toleráns légkör kialakulására az integratív pedagógia alkalmasabb a szervezeti differenciálásnál. Ezen a következőket értjük. A gyerekek teljesítmény szerinti osztályokba sorolása főként a nagyobb létszámú iskolákban alakíthatja ki az éles elkülönülést társadalmilag (szociálisan), érzelmeiben, attitűdökben. Ahol a kevésbé motivált, esetleg devianciára hajló tanulók számára nem szerveznek külön osztályt, ott a türelmetlen nézetek nem szerveződnék csoportképző tényezővé.

Különösen fontos, hogy a pedagógusok tudatosan küzdjenek a rasszista nézetek ellen, annál is inkább, mert ezek a nézetek rendszerint beágyazódnak a társadalomellenes magatartások egész rendszerébe. Sajnos arra is utalnunk kell, hogy – bár kutatásunk a pedagógusok magatartásának vizsgálatára nem terjedt ki – találkoztunk pedagógusok rasszista magatartására irányuló, azt bíráló tanulói észrevételekkel is. („A tanárokat arra nevelném, hogy ne utálják a más nemzetiségűeket!”, „A tanároknak megértőnek, türelmesnek kell lenni a gyerekekkel szemben, és nem szabad megvetni őket azért, mert cigányok.”) Az iskoláknak e két csoportjára fokozott figyelmet érdemes fordítani. A szélsőséges cigányellenesség csoportjelenség, és gyakran együttjár más társadalmi normasértésekkel. A gyermek-, ifjúság- és családvédelem, drogellenes program, utcai szociális munka kellene, hogy kiegészítse az antirasszista nevelést.

A cigány tanulók helyzete

A válaszoló hetedikesek harmada fogalmazott meg konkrét panaszokat a cigány tanulókkal szemben: feltűnően sokan említették a „rossz modort”, a durva beszédet, és az agresszivitást. Aligha kétséges, hogy – ha általánosító ítéletként nem is fogadjuk el – létező normasértésekről van szó. Nem is csupán az iskolai, hanem általánosabban a társadalmi együttélés normáinak megszegéséről. Sokan javasolnak illetanórát számukra, de – talán meglepő, de fontos hangsúlyozni – maguk a cigány tanulók is gyakran megfogalmazták, hogy szeretnének jó modorúak lenni, megtanulni „szépen” beszélni, és büszkék magukra, ha sikerül. Tehát gyakori az igény az effajta „beilleszkedésre” a cigány tanulóknál is, és erre érdemes figyelni, esetleg megfelelő-pedagógiai programot kialakítani az igény kielégítésére.

A gyerekeknek majdnem a fele írt arról, hogyan viselkednek a cigányokkal nem cigány osztálytársaik. Gúny, kiközösítés, sértegetés – ezek a leggyakrabban említett magatartások. Ilyen társas légkörben aligha várható a felnövekvő gyermekektől, fiataloktól, hogy eredményes tanulásukra figyeljenek. Valószínű, hogy azok a gyerekek, akik a cigányok helyzetét így jellemzik, egyúttal el is ítélik osztálytársaik viselkedését. Az egyénre, az egyes cigány tanulóra gondolva szempontjából csaknem mindegy, naponta vagy hetente egy sértést, megalázást kell „csak” elviselnie, hogy nem mindenki gúnyolja, sértegeti. (Nem véletlen, hogy nem egy hetedikese a cigányok elkülönítést azért tartaná helyesnek, mert a vegyes osztályokban a cigányokat túl sok bántás éri.)

Ami magukat a cigány tanulókat illeti, két összefüggést emelünk ki.

A félelem megjelenését, növekedését tapasztaltuk részben a tanulók írásos munkáiban, részben csoportbeszélgetéseink során. Nem mérlelgehetjük, mennyire valós a félelem alapja (az utcai atrocitások, villamoson, műjégpályán, metróban történt fenyegetések), magának a szorongásnak a realitásával kell számolnunk. A testetlen szorongás, a konkrétum nélküli és a konkrétumra irányuló félelem kétféle reakciót válthat ki a népcsoport tagjaiban.

Az egyik a beolvadásra való törekvés, amely jelenthet hangsúlyozottan „nem cigányos” öltözködést, viselkedést, elhatárolódást a népcsoport „cigányos” tagjaitól stb. A másik a védekezés a valódi vagy vélt támadások ellen, a megelőzést szolgáló agresszivitás. Ez megnyilvánulhat bandák szerveződésében, skinheadek vagy annak vétek elleni támadásokban, gettóizálódásban, a „fehérek” elleni indulatokban stb. Látnunk kell, hogyha elvileg esetleg egyet is értünk a fokozott beolvadási törekvésekkel, ez egyénileg és a csoport szintjén is problematikus: csökkenti az önérték tudatát, lemondást jelent fontos emberi kapcsolatokról, emellett kimenetele is kétséges (nem bizonyos, hogy a környezet befogadja az illetőt). A másik útnak, stratégiának társadalmi veszélyességét aligha kell indokolnunk: ez az erőszak eszkállódásához vezethet. Már pedig mindkét reakciómód jeleivel találkozunk.

Azt is tudnunk kell, hogy a cigányságon belül is vannak feszültségek, egymás iránti agresszivitás, lenézés és kirekesztés – a domináns társadalom előítéleteinek mintájára. Ezek az ellentétek természetesekek, mivel a társadalmi különbségek egyazon etnikai csoporton belül is nagyok. Azaz nem egyszerűen a hagyományos „törzsi” ellentétek modern megjelenéséről van szó, hanem a társadalmi helyzet, életmód, aspirációk stb. eltéréséről. Ezek mögött néha meghúzódik az „elit” mizsikus és a faluról beköltözőtől „oláhcigány” közötti etnikai színezetű eltérés is. A mások iránti toleranciát a cigányoknak is meg kell tanulniok!

Összefoglalás

A tanárok számára szükség van olyan továbbképzési lehetőségekre, amelyeken a hazai (de elsősorban helyi) népcsoportokkal megismerkednek. Erre lehetőséget ad egy Népfőiskola, de valószínűleg csak az első lépést tette meg ebben az irányban. Mint minden hasonló kezdeményezés, ez is azokat vonzza, ez is azokat érzékenyek, nyitottak a különböző emberi, kulturális értékek irányában. A tanároknak meg kellene tanulniok azokat az alapfogalmakat, amelyekkel az etnikai, különösen kultúrantropológiai különbségek értelmezhetők. A „mi nem beszélünk cigányokról” és „a cigány is ember” látszólag humanista nézetek, valójában a probléma, sőt a népcsoport elutasítását, illetve lebecsülését jelentik.

Kényes kérdés az állampolgári erkölcs és a kutatói morál dilemmája. Mint állampolgárnak feltehetően kötelességünk lenne rámutatni (az iskola, az osztály kódjának és az érintett tanárra utaló megjegyzések bizonytalansági tényezőivel), hogy hol vannak a gyerekek által „fajgyűlölőnek” nevezett tanárok, akik a gyerekeket, a cigány gyerekeket verik, megszegyenítik. Mint kutatók nem élhetünk ilyen módon a gyerekek által adott információkkal. Névtelenséget ígértünk, és a kutatásnak valójában is szüksége van a névtelenségre: nem a véletlenül „leleplezett” tanárok után nyomoztunk, hanem általános összefüggéseket kerestünk. Nyitva marad a kérdés, kinek a kötelessége figyelni arra, hogy (esetleg a büntetőjog által is szankcionált) tanári magatartás ne forduljon elő az iskolában. Általánosságban nyilván az igazgatókra mutathatnánk, azonban az iskolavezetés kontrollja kevés ehhez. A demokratikus légkör, a tanulók beleszólási és részvételi joga, a sértettek és a mellettük kiállók állampolgári öntudata (amelyet akár a képviselőtestület is bátoríthat) biztosíthatja csak, hogy ilyen magatartás ne forduljon elő.